

ПАРАДОКС У ДИСКУРСУ О ДРУГИМА: КУЦИЈЕВ РОМАН *ЗЕМЉЕ СУМРАКА* ИЗ УГЛА ПОСТКОЛОНИЈАЛНЕ КРИТИКЕ

Сажетак: У раду се анализира роман *Земље сумрака* Џ. М. Куција из угла постколонијалне критике у корелацији са Фукоовим схватањем моћи и дискурса и Лакановим појмом идентитета. Иако је дискурс о *другима* дат са позиције колонизатора, уочава се да позиција *других* није споредна, већ су они равноправан други глас иако, наизглед, ћуте. Рад анализира њихово „проговарање“. Следећи одредницу *други* као маргину цивилизације у контексту колонијалног дискурса и постколонијалне критике, долазимо до другог парадокса: дискурс Американца Јуџина Дона о Вијетнаму и истраживача Јакобуса Куција о Јужној Африци осветљава расцеп њихове психе, патолошко и анимално у њиховој личности и усложњава појам *другости* у роману. Тако се постепено руши опозиција *ми* – *други*. Окретање империјалистичког дискурса против себе води ка пародији. У завршном делу рада се анализира Куцијев избор приповедног поступка као једног од видова изласка из цензуре, предности и недостаци. На крају рада се истиче значај овог романа у постколонијалној књижевности.

Кључне речи: Куци, постколонијализам, идентитет, *други*, дискурс моћи

*Ништа није бело или црно, бело је често црно које се крије,
а црно је понекад бело које се опекло.*

Ромен Гари, *Живот је пред тобом*

1. Субјекти дискурса романа *Земље сумрака*

Носиоци дискурса романа *Земље сумрака* Џ. М. Куција¹ јесу представници колонизатора и творци пропаганде, Американац Јуџин Дон и истраживач Рта добре наде у 18. веку Јакобус Куци, а Вијетнам и Африка су две позорнице на којима се одиграва историјска драма. Овакав избор приповедача на први поглед би нас навео да помислимо да Куци има пасиван став према колонији.

¹ Џон Максвел Куци (John Maxwell Coetzee) рођен је 1940. у Кејптауну. Романсијерску каријеру започиње 1974. године, а међународну славу стекао је 1980. романом *Ишчекујући варваре*. Добитник је Нобелове награде за књижевност 2003. године, Букерове награде (1983. и 1999.), Награде града Јерусалима (1987), као и бројних књижевних признања у Јужној Африци, Великој Британији, Француској и САД. Позната дела: *Земље сумрака*, *Мајстор из Петрограда*, *Дечаштво*, *Срамота*, *Животи животиња*, *Фо*, *Елизабета Костело: осам лекција*.

Да бисмо појаснили Куцијев избор, подсетићемо се теорије Мишела Фукоа и направимо паралелу: Фукоова главна теза у *Поретку дискурса* (Фуко, 1971) јесте да дискурс увек припада поретку закона, па се продукција дискурса контролише и овладава се непредвидљивим догађајима. Али у датом контексту дискурс увек има два гласа који говоре паралелно. „Дискурс је оно што жеља изражава, али и оно што сакрива, и објекат жеље, [...] оно чиме се бори, моћ коју треба задобити“ (Фуко, 1971: 18). Паралелно са дискурсом колонизатора, у Куцијевом роману постоји и дискурс *других*, те читајући роман, ми можемо направити други избор јер „сваки дискурс је дискурс перспективе“ (Фуко, 1971: 15). Одлучивши се за фокус колонизатора, Куци јесте ускратио *другима* могућност да говоре. Ускратио им је и индивидуалност, посматрајући их као безличног колективног јунака. Али није поништио њихову перспективу. Појављивање *другог* као колективног јунака који је приказан, а не казује, ипак не значи да је његова улога споредна.

Други разлог избора колонизатора за субјекта дискурса лежи у Куцијевој припадности двома странама. Куци је био за истину из обе перспективе – предака Бура и јужноафричког, колонизованог народа. Није прихватао национализам као вид борбе против колонизатора, и зато у његовим делима нема јасног заузимања страна, експлицитних политичких ставова и радикалне субверзивности.

У деколонизујућој култури једна од важних тема јесте сагледавање историје једне заједнице целовито, као противтежа начину на који се поима људска историја из угла колонизатора (Саид, 2002: 386). Историја из обе перспективе тема је Куцијевог романа *Земље сумрака*. Ако не дозвољава да се чују два гласа, Куци дозвољава да коегзистирају у простору романа два живота, наизглед контрадикторна из угла схватања цивилизације и цивилизованог, а заправо су то два пола једне хибридне културе. Да би све то уметнички обликовао и избегао низање факата, две стране приказује различитим приповедним поступцима: представник колонизатора говори у првом лицу једнине, а колонизовани ћуте и бивају објективно сликани приповедањем у трећем лицу. Писац не заузима фокус маргине и постаје двоструко објективан јер његов избор приповедне форме кореспондира са друштвеном поделом: говоре они који су у повлашћеној позицији. Остали су само „треће лице“.

Романом *Земље сумрака* Куци је успео да измири европску и јужноафричку књижевну традицију: од европске не одступа формом приповедања, док се тематски приближава постколонијалној књижевности, заузимајући само наизглед страну колонизатора, а говорећи истину о маргини.

2. Дискурс Јуџина Дона: исповест и ратни план

„Zovem se Judžin Don. Ja tu ništa ne mogu. Evo, dakle.“ (Куци, 2005: 9) – ово је реченица којом Јуџин Дон, митограф и ратни планер започиње своју причу. Већ у првој реченици ове аутобиографије постаје очигледан исповедни тон

и жеља за оправдањем причом која ће уследити. Тако главни проблеми овог дискурса постају исповест, кривица, ратни план и *други* који су део дискурса. Али уместо да прича буде принета на жртвеник, она ће постати попрште борбе хладног разума и савести.

Дон пише есеј о рату у Вијетнаму за Институт у Кенедију, а његов надређени, Куци, тражи „промену тона“ есеја. Међутим, то што Дон пише нимало није есеј. „Есеј“ крије велику истину о рату, а Куци, имагинарни презимењак писца преузима улогу цензора. Куци тражи промену тона расправе и прикривање ратних злочина. Двострука цензура ратног плана, директна – одредницом есеј и индиректна – преко лика Куција, израз је тежње аутора да се огради од уплива у политичку борбу коју воде бивши колонизовани народи против империје.

На почетку своје приче Јуџин износи свој страх од сукоба са надређеним Куцијем и немогућност да тај страх савлада. Зато почиње да се исповеда и тако открива расцеп у психи. У Јуџину егзистирају цивилизовани и дивљак, тлачитељ и потлачени, проповедник мира и љубитељ патолошких задовољстава.

Део исповести Јуџина Дона чини пројекат „Нови живот за Вијетнам“. Основни поступак којим се служи Куци пишући овај пројекат, како истиче Атвел (1993: 35), јесте пародирање списа Министарства одбране САД-а. Ратни план против Вијетнама је само наизглед империјалистички дискурс о земљи којој Америка доноси „нови живот“. Док у империјалистичким дискурсима доношење „новог живота“ значи цивилизовање (Саид, 2002: 215), односно „искорењивање постојеће културе и наметање нових структура“ (Куци, 2005: 28), овај пројекат се, од ратне стратегије, преокреће у причу о поразу и *другима*.

Велики део дискурса о Вијетнаму посвећен је стратегији психолошког рата. Она је усмерена на слабљење кохерентности народа: „Postoji samo jedno pravilo u Vijetnamu: parčati, razbiti, individualizovati“ (Куци, 2005: 32). Ова стратегија укључује рушење мита о оцу.² Отац, вођа народа, сада треба да постане глас са радија који убеђује и наређује. Ако се пропаганда покаже недовољном, прећи ће се на противмит – „принцип хидре“, који има за циљ да докаже надмоћ колонизатора и исцрпи снагу колоније обиљем.

Јуџин слави интелект – једно од оружја империје, и постаје представник генерације која је рођена након 1945., далеко од ратног фронта, али способна за борбу разумом. Симболом моћи Јуџин сматра разум „књишких људи“, чија је омиљена литература Енциклопедија, који имају јаснију визију како треба сломити отпор. Парадокс је у томе што је овај представник свестан расцепа сопствене психе који ће на крају првог дела романа кулминирати: „Nema sumnje, ja sam bolestan човек. Vijetnam ме је skupo koštao. Koristim metaforu

² Аутор рада повезује мит о оцу са вијетнамском врховним божанством Нгаук Хоанг. Опширније о митологији Вијетнама в. Бошковић, Јовановић, 2005. Другачије тумачење мита о оцу даје Атвел (1993: 41), истичући да је Вијетнам земља чудних и насилних секти Цао Даи и Хоа Хао, као и наоружаних покрета са верским призивима.

ljute rane. Nešto nije u redu u mom kraljevstvu. Iznutra, ispod kože i mišića što me obavijaju, ja krvarim“ (Куци, 2005: 41, 43).

Дискурс моћи постао је дискурс о онима над којима се показује моћ. Они чине наличје ове приче. Лица са слика из Вијетнама, њихова патња, уништење, недоказана кривица и њихова митологија потврда су постојања *других*. Они излазе на видело кроз пукотине у дискурсу империје и кривицу која упорно настоји да „зарази“ Јуцина. Против *других* је направљена читава ратна стратегија. *Они* су потребни да би империја потврдила своју моћ. Без *њих* нема ни империје. Зато нису споредни лик овог романа.

3. Дискурс Јакубуса Куција: *Како одржати разлике?*

Други део романа *Земље сумрака* сложенији је у погледу приповедног поступка. Субјекат дискурса је и даље колонизатор, али аутор се у потпуности одваја од дискурса ослонљавајући себе преводиоцем извештаја Јакубуса Куција са холандског на енглески језик, који је настао 1760., а први пут објављен 1951. године у редакцији покојног др С. Ј. Куција. Текст је, наводно, био део књиге о првим истраживачима Јужне Африке. Припадао је Архиву ЈАР-а. Једина интервенција преводиоца састоји се у превођењу предговора текста са африканса на енглески језик и његово штампање на крају извештаја, уместо на почетку. Да би све изгледало реалистично, на крају предговора преводилац се захваљује Друштву „Ван Плетенберг“³, госпођи М. Ј. Похитер као и особљу Јужноафричке националне архиве. Друга, значајнија интервенција аутора јесте пародирање овог дискурса под маском превођења. Тиме је разбијен експлицитно неутралан став преводиоца.

Један од кључних проблема овог дела је име субјекта дискурса. Јакубус Куци и први приређивач текста, С. Ј. Куци, постају пишчеви фиктивни преци са којима га повезује не само презиме, него и припадност колонизатору кога они представљају. Овоме треба додати и Куција, Доновог надређеног из првог дела романа који тражи „промену тона есеја“. Преко свога порекла писац осећа припадност колонизатору, што ће појам кривице у овом делу романа проширити са националне на расну одредницу. Колонизатор сада постаје бели човек, не више Американац. Писац, Јужноафриканац беле коже, истиче сопствену кривицу и саучесништво услед те припадности.

Преводилац даје генеалогiju породице Јакубуса Куција: он је праунук Дирка Куција, грађанина који се доселио 1676. из Холандије на Рт. Постепено насељавање Куцијевих симболички представља колонизовање. Ово дело осветљава мит о белом човеку у Јужној Африци који у њу долази бежећи од

³ Ово се односи на чувену аристократску породицу Плетенберг пореклом из Немачке. У време збивања романескне приче о Куцијевом истраживању, Јоаким ван Плетенберг је био гувернер Рта добре наде који је подстицао и помагао истраживања Јужне Африке ширећи притом своје интересе у вези са експлоатацијом.

спутавајућих државних прописа, али исте покушава да спроведе у дело на територији коју насељава. Граница колоније се шири, а аутор открива позадину империјалистичког подухвата: „Pored toga što seju seme civilizacije, društvenog reda i sreće, takođe šire i interese, uticaj i imperiju“ (Куци, 2005: 122).

Дискурс Јакубуса Куција почиње причом са тоном ироније о Адаму Вајнанду, копилану, потомку служавке Хотентоткиње („што није никаква срамота“) који постаје богат земљопоседник. Одбацио је овчију кожу и обукао се као господин. Хотентоти, закључује Куци, почињу да личе на људе. „Razlike su svuda sve manje, kako se oni uzdižu, a mi srozavamo“, закључује Куци (Куци, 2005: 67). Реторско питање Јакубуса Куција – „Како одржати разлике?“ – постаје мисао водиља овог поглавља.

Главни мотив Куцијевог дискурса је расизам. Он је усмерен против врапца који симболизује безначајне жртве – *друге*, различите. Овај део романа би могао бити назван *Јеванђељем о врапцу*, пародираним библијском причом чији је наратор „нови бог“, Јакубус Куци. Дискурс Јакубуса Куција постаје одбрана права на разлику, али из перспективе колонизатора. Међутим, осим аргумента да га од *других* дели само још хришћанство, Куци нема шта да приложи као доказ различитости. Зато креће у вербални и физички напад против Хотентота под маском истражитеља Јужне Африке. Највећи део дискурса припашће *другима*, а разлика ће се показати неодрживом.

У Куцијевом дискурсу *други* нису колективни лик, што је био случај са Доновим дискурсом, већ међу њима постоје групе, а из група се издваја индивидуа. Индивидуалност није развијена у толикој мери, као што је случај са Доном и Куцијем, али корак ка индивидуалности јесу лична имена и карактери шесторице Хотентота, Куцијевих слугу.

Куцијев расизам прво је усмерен ка Бушманима: „Бушман је другачије створење, divlja životinja, sa životinjskom dušom. [...] Bezdušni su kao pavijani, i jedino je ispravno postupati s njima kao sa zverima“ (Куци, 2005: 68). Описујући дивљаштво Бушмана – напад на фарме, клање оваца и конзумирање живог меса, Куци истиче неопходност истребљења Бушмана и „чишћења“ земље. И од тог тренутка, парадоксално, почиње да говори о другим дивљацима у роману, фармерима-убицама који бушманске жртве набијају на колац, убијају ножем, чак и живе спаљују јер „метак је исувише добар за Бушмана“.

Одељак „Путовање преко Велике реке“ изнова покреће проблем *другог*. Наизглед путопис, овај одељак постаје дискурс о Хотентотима међу којима се, иако припадају *другима*, успостављају разлике. На једној страни су Куцијеве слуге, шесторица Хотентота, који не припадају у потпуности ни *другима*, ни цивилизацији. На другој страни су нецивилизовани Хотентоти. Релација која постоји међу самим Хотентотима појам *другог* чини сложеним. Док се Куцијеви Хотентоти понашају као верне слуге које слепо иду за оним ко има разум, па стога и могућност планирања сваког покрета експедиције, дивљи Хотентоти пред колонизатором испољавају самопоуздање и достојанство: седе право, стоје право, гледају у очи. Њихово самопоуздање се, међутим, не заснива на мишљу о једнакости, већ на самоодбрани.

Дискурс о Хотентотима се, као и дискурс о Бушманима, заснива на деградацији и одрицању људскости. Куци негира и постојање вере код Хотентота: они се никада нису и неће зближити са богом. Хотентоти немају смисла за церемонију, а према надређенима се односе са непоштовањем. Четрдесетак колиба, стуб за клање у средини, муве и мокраћа – то је све што чини племе Хотентота из Куцијеве перспективе. Једино што ће они икада моћи да постигну, по Куцију, јесте „бедна имитација Европљана“. Али управо у одређивању Хотентота као *других* крије се још један парадокс: дивље Хотентоте карактеришу достојанство и приврженост племену, а Куцијеве слуге постају издајнице. Ово се може уочити упркос расистичком дискурсу у коме преовлађују крајње негативна одређења *других*. Вратимо се на Куцијев расизам: осим што су га издале слуге, Куци је у дивљини и понижен. Разболева се од заразне болести. Једино што га држи у животу јесте гнушање због помисли да ће умрети код оних које не сматра људима, као и жеља за осветом онима који су га издали.

Продирање у дивљину, симболично „силовање дивљине“, овог истражитеља претвара у уништитеља. Њега дивљина мами, али у сусрету са њом осећа неприхватање и жељу за њеним уништењем. „*Krećem se kroz divljinu sa okom na nišanu puške.*“ – рећи ће Куци, додајући да је „*puška naš posrednik u opštenju sa svetom i naš spasilac. Puška poručuje: to i to je napolju, ne boj se. Puška nas spasava od bojazni da je sav život u nama. Ona to čini stavljaјуći nam pred noge dokaz o umirućem*“ (Куци, 2005: 90, 91).

У поговору, сакривен иза анонимног преводиоца, аутор Џ. М. Куци открива смисао дискурса Јакубуса Куција. Незванична верзија Куцијевог извештаја, чувана у Архиву, потпуно је другачија од оне је забележена за потребе Компаније. Док извештај за Компанију садржи податке о налазиштима минералне воде, племенима као потенцијалним снабдевачима хране, руди и вегетацији, извештај који аутор „*преводи*“ дат је из друге перспективе. Овај дискурс открива историјску истину о времену када се бели човек први пут сусрео са афричким староседеоцима.

Званичан Куцијев извештај налази се у додатку *Исказ Јакубуса Куција (1760)*. У исказу који подноси Политичком секретаријату у Замку Добре наде, нема ни помена Бушмана и Хотентота, као ни убистава. Наглашавајући да је кренуо са дозволом у дивљину, Куци говори о флори и фауни земље кроз коју је прошао, обалама прекривеним ситном жутом светлуцавом прашином, бакру, рекама. Тиме још једном показује своју моћ: у његовим рукама је кривирање историје.

4. Ко су, заправо, други?

Роману *Земље сумрака* не треба прићи само из перспективе колонизатора, нити га сврстати у корпус колонијалне књижевности. Када бисмо то учинили, задовољили бисмо се тумачењем дискурса о *другима* као колони-

зованима. Међутим, одредити *другог* није тако једноставно у овом роману. Контрапунктним читањем⁴ крећемо у нову потрагу за *другима*.

Први парадокс романа везан је за одређење појма *другост*.⁵ На почетку првог дела романа Куци узима као мото речи Хермана Кана о ТВ снимцима бомбардовања Вијетнама. Бомбардовање изазива ужас и гнушање америчких гледалаца, али управо неки од њих су били пилоти тих авиона. Рат је у рукама оних који не пате од осећаја кривице. Тако је на почетку истакнуто да међу представницима цивилизације и супериорне беле расе постоје *други*, који се удаљавају од цивилизацијских вредности и приближавају дивљаштву, безосећајности и негацији хуманизма. Наличје цивилизације постаје тема обе романескне приче.

Следећи Саидово тумачење империјалистичког дискурса (Саид, 2002: 128), у позадини дискурса који неевропљане унижава и своди на другоразредни расни, културни и онтолошки статус, крије се једна од многих иронија модерне критичке теорије: та другоразредност је суштинска за супериорност Европљана. Овај парадокс присутан је у империјалистичком дискурсу романа *Земље сумрака*. Стереотипно, *друге* одређују примитивност, анимализам, интелектуална и морална заосталост (Саид, 2002: 75). Џ. М. Куци, у контексту постколонијалне књижевности, романом *Земље сумрака* проблематизује појам *другог* у уводи нас у дилему кога да означимо *другим*.

Из угла постколонијалне критике, *други* у овој причи јесу Вијетнамци, Бушмани, Хотентоти, жртве рата у Вијетнаму са слика које Јуџин носи са собом, као и жртве Јакубусовог „крођења“ дивљине. Они прате све стереотипе о другима: названи су нецивилизованима, дивљацима, развратницима, лоповима, другачијим и опасним. Означени као маргина, они у овом роману доживљавају судбину маргине: у првом делу они су мета ратног плана против Вијетнама, а у другом дивљаци без вере и културе

Међутим, право лице дивљаштва у роману открива Куцијево бездушно кажњавање за прекорачење улоге потчињеног и непоштовање ауторитета. Одељак „Друго путовање у земљу Великих Намака“, у трајању од 1761. до 1762, представља други напад на колонијални посед, нови, са новом стратегијом и већим гневом. Однос према дивљини у овом одељку заснива се на жељи за крођењем и уништењем, претварањем у воћњак или фарму. Кротити дивљину за Куција значи бројати жртве. Он себе назива „јунаком бројања“ који смрћу дивљака, парадоксално, доказује њихову разлику у односу на камен. Куци изриче смртну казну и слугама које су га издале. Одмазда започиње убијањем јагњета и силовањем, па убиством девојчице. Логор Хотентота је место одабрано за голготу. Одмазда почиње прво убијањем слугу издајница

⁴ Саидов термин, један од начина тумачења романа из угла постколонијалне критике и подразумева „узимање у обзир свега што је у игри када аутор приказује или сакрива“ (Саид, 2002: 143).

⁵ Појмови *другост*, *други*, *маргина*, углавном као сининими, неки су од кључних у постколонијалној критици. У одређењу ових појмова преовлађују стереотипи, од отпадника од цивилизације до одрицања људскости. Опширније о овим појмовима в. Саид, 2002.

– Адониса, браће Тамбур Јоханеса и Платјеа. Слуге умиру у најстрашнијим мукама, што Куцију причињава радост. Он оправдава убистава говорећи да се живот његових слугу састојао само од страха, пакости и разврата и да су они били скучене памети.

Шта је у овом контексту истинско дивљаштво? Ако Куци дефинише дивљаштво као „*način življenja koji se temelji na preziru pojma vrednosti ljudskog života i čulnom uživanju u bolu drugih ljudi*“ (Куци, 2005: 119), *другима* припада Куци, а у ширем контексту, колонизатор. Он ће, парадоксално, сам себе оквалитиковати као дивљака. Говорећи о немогућности дивљака да се одбране, Куци закључује да они нису истински дивљаци и да је сам много више дивљак, него што су они.

У контексту овог романа *другим* постаје амерички војник који силује девојчицу, као и онај који држи у руци одсечену главу вијетнамског житеља, па и сам Јуџин који те слике гледа са мешавином гнушања и сексуалног задовољства. Њима се придружује Јакубус Куци, расиста и убица. *Други* више нису само представници Трећег света, већ и ови отпадници цивилизације и носиоци нечовечности.

Јуџин Дон, Јакубус Куци, амерички војници, силоватељи и касапини са слика утичу да појам *другог* постане сложен јер сада уочавамо две маргине: у ширем смислу, то су Вијетнамци и Африканци, а у ужем – колонизатор у власти анималних нагона и обележјем патолошког у расцепљеној психи.

5. Парадокс о цивилизацији

Насупрот дискурсима о моћи империје који величају цивилизацијске вредности и не познају ниједно негативно одређење, Куци износи наличје цивилизације посматрајући је кроз проблем индивидуе, идентитета и варљиве људске природе. Следећи Лаканову теорију (Лакан, 1986), формирање идентитета дешава се кроз интеракцију са другим, разлику, приближавање или супротстављење њему. Постколонијална критика нарочиту пажњу посвећује групним идентитетима и стереотипима који их прате. Идентитет из угла постколонијалне критике постаје инструмент у рукама империје за одржавање моћи. Наметнуте друштвене улоге постају оруђе за постизање циљева. У контексту колонијализма постоје наметнути негативни идентитети, детерминисани погрешним местом рођења (рођење у погрешној држави) и погрешном бојом коже, али и обиље позитивних колективних идентитета, цивилизацијских група. Карактеристика овог романа, поред колективног идентитета *другог*, јесте другачији приступ цивилизацији од стереотипног. Два лика романа, представника цивилизације, пролазе кроз динамичан процес изградње идентитета у друштвено-политичким, културним и породичним околностима, обележен ломовима и кризама.

У средишту романа је криза идентитета Јуџина Дона и Јакубуса Куција. Први, откривајући пукотине у друштвеном систему вредности, креће у пре-

испитивање себе. Јакубус Куци свој идентитет формира у односу према онима над којима се његова моћ може потврдити.

Деконструкција мита о цивилизацији врши се прво на пољу брака. Топлина дома Јуцину остаје недостижна, јер са нервно болесном женом Мерилин никада није доживео блаженство. Насупрот томе, осећа узбуђење док гледа слике силовања, што додатно утиче на расцеп у његовој личности.

Деконструкција се врши и на релацији отац – син. Јуцин оставља жену и бежи са сином у хотел у предграђу, са жељом да живи далеко од нечовечности и лудила које га је окруживало. Нечовечност носи са собом: место у његовом коферу заузимају слике из Вијетнама и ратни план. Нечовечност носи и у себи: рањава сина ножем, истим оружјем које је толико пута видео на сликама из Вијетнама.

Слика о Јуциновом пријатељу Харију даље урушава мит о Американцима као супериорнима. Јуцин Харија назива микроцефалусом и роботом којим управља неко други, а он се покорава. Неспособан и да заснује породицу, Хари се не уклапа у мит о Американцу.

Завршни део Јуциновог дискурса обележен је последњом борбом разума. Јуцин је на затворском лечењу. Свестан је свог злочина, али није свестан његовог смисла. Покушава да успостави ред на подручју хаоса свести. Остао је без слика о Вијетнаму и извештаја. Једино што му је остало је кривица коју је одувек сматрао „црним отровом“ и „јаловим стањем духа“ (Куци, 2005: 54), те је увек настојао да је избегне. Када је успевала да га обузме, губио је власт над собом. Појам кривице проширује се са Јуцина, представника колонизатора у овом роману, на читаву империју.

Парадокс о цивилизацији у роману потврђује и Јуциново презиме: Dawn (Зора) симболично упућује на освит цивилизације. Међутим, онај ко носи ово презиме у роману, са расцепом сопствене свести постаје представник сумрака цивилизације. Разум губи битку. Зора је намењена *другима*.

Мит о цивилизацији више није стереотипни дискурс о носиоцима свега човечански вредног. Он у себи садржи несводљиве опречности. Цивилизација више не може бити виђена тотализаторски. Не постоји црно-бела перспектива. Истина подразумева обе перспективе, а оне откривају разне нивое у конотацији појмова *цивилизација* и *други*.

Ко је Јуцин Дон? Противник ортодоксне америчке пропаганде или поремећен и настран човек, уживалац патолошких задовољстава? Јуцинова борба против Вијетнама била је стратешка и политичка, а сада се окренула против њега самог рушећи све у шта је био убеђен. Истовремено, Јуцин је глас субверзије у роману, доказ да постоји и друго мишљење, заступник оних повратника из рата који више не могу живети под теретом кривице, иако сам није учествовао у борби оружјем.

Деконструкција мита о цивилизацији завршава се потпуним одрицањем људскости Јакубусу Куцију. Атвел (1993: 37) истиче да је овим романом, нарочито другим делом чије је романескно време смештено у епоху просвети-

тељства, деконструисана филозофија рационализма Декарта и Спинозе, као и читава западна филозофија, пре свега Кантова и његових следбеника. Узимајући у обзир годину објављивања романа, евидентан је утицај Деридине деконструкције која је аутору свакако позната услед интелектуалних веза са Европом и САД-ом, где се школовао.

Док је Јуџин Дон на самој граници цивилизације и дивљаштва, лик Јакубуса Куција је монолитан: он је расиста и убица без трунке покајања. Једина граница цивилизације и дивљине у овом делу романа је пушка. Она је средство одсецања од прошлости и везивања за будућност. Куци себе сматра човеком будућности који, држећи у рукама пушку, држи моћ и „покрштава“ дивљину. Он, саркастично, постаје „нови бог“ који одлучује о животу *другог*.

Уместо да поставимо питање где је граница цивилизације и дивљаштва у овом роману, исправније је питати да ли је уопште има. На овај начин *Земље сумрака* су потврдиле тезу Цветана Тодорова да у сваком лежи варварство, и да свако ко пориче људскост других и сам није далеко од појма *варварин* (Todorov, 2010). „*Svi mogu postati drugi*“, истакао је Тодоров (2010: 52), а ликови Јуџина Дона и Јакубуса Куција потврђују ову истину.

6. „Проговарање“ *других*

Тумачећи проблем *другог* у Куцијевим романима, Цвијановић (2012: 163) истиче непоколебљиву тишину којом *друго* дочекује своје тумаче. Ћутање *других* је главни проблем романа *Земље сумрака*. *Други* ћуте у овом роману, али истовремено нечујно изражавају историју злостављања док не нађу средства за представљање својих прича, погоднија од језика.

У другом делу романа постоје *други* који су се приближили цивилизацији и који су „припитомљавањем“ постали Куцијеве слуге. Само један од њих проговара – пред погубљење моли свог господара да га поштеди. Ипак бива сурово кажњен. Остали ћуте и мирно чекају своју судбину која је оличена у крвавом ножу. Што дубље залазимо у дискурс, то нам се чини да нема краја парадоксима овог романа. У роману говори онај ко се приближио цивилизацији, али је изгубио достојанство. Они који се враћају *другима*, враћају се мирном подношењу патње, парадоксално, достојанству у понижењу. Не можемо говорити о вербалној комуникацији других, али ако појам комуникације схватимо шире, не можемо рећи да између *других* и нас нема комуникације.

Други проговарају са слика из Вијетнама. Ове слике изазивају амбивалентна осећања у Јуџину, па их посматра са мешавном ужаса, кривице, задовољства и сексуалне жеље. Једну од њих назвао је „Отац се забавља са децом“.

Друга слика коју описује Јуџин у својој исповести приказује два наредника из Специјалних јединица, Берија и Вилсона. Они се смеше држећи у рукама, попут трофеја, одсечене мушке вијетнамске главе. Ова слика изазива Јуџинов смех – гледајући фотографије, он се поистовећује са агресором, а не жртвом.

Трећа слика јесте кадар из филма о кавезима за тигрове на острву Хон Тре, снимљеног 1965. у продукцији Министарства за информације. Јуџин је посматра и диви се себи што се клонио физичког Вијетнама: „Drskost tih ljudi, prljavština i muve i, bez sumnje, smrad, zatvorenici, sa kojima bih sigurno morao da se suočim, zagledani u kameru sa naivnom radoznalošću, suviše nesvesni da bi je videli kao gospodara svoje sudbine – sve ovo pripada jednom beznadežnom Vijetnamu koji me u isti mah zbunjuje i odbija“ (Куци, 2005: 24). Гледајући овај кадар Јуџин осећа узбуђење које расте са сваким увећањем на коме се јасно виде црте лица жртве и беживотан поглед.

Други се ипак опиру доминантном дискурсу, што нас упућује на закључак да Куци доприноси рушењу стереотипа о *другима*. Они проговарају невербално, унакаженим телима, бунтом у другом делу романа, бројкама које су ознаке жртава. Иако им није дато право гласа, они су присутни у исповести Јуџина Дона и на фотографијама из Вијетнама које он носи са собом и које га подстичу да пише о Вијетнаму. „Slika deluje mnogo jače nego štampana reč“, истакао је Куци у овом роману, и следио речено (Куци, 2005: 21). *Други* су потребни Јакубусу Куцију да би потврдио своје постојање. Снажније него њихов глас делују страхоте које преживљавају. Оне нису дате из њихове перспективе и зато су објективне. *Други* су окривљени са недоказаном кривицом. То буди осећај кривице у колонизатору и подстиче га на преиспитивање. Кроз исповест колонизатора проговара истина о *другима*. Они само наизглед ћуте.

Из угла постколонијалне критике, овај роман преокреће појам *другог*. Разобличавајући стереотипе и сам се отима стереотипу. Говорећи о *другима*, али не са њихове позиције, Куци у први план ставља управо њихову перспективу и успева да изнесе њихову истину.

7. Закључак

Роман *Земље сумрака* се, из угла постколонијалне критике, опире сврставању у један књижевни оквир. Разлог за то је сложени дискурс пун парадокса о цивилизацији и *другима*. Писан са позиције колонизатора, он не прати позитивне стереотипе о цивилизацији. Перспектива *других* није поништена што нас, такође, збуњује.

Ко су *други*? Какво је наличје цивилизације? Шта је оно чиме се водимо у одређењу појма *другост*? – само су нека од питања која нам се намећу након пажљивог читања овог романа. Одговоре смо нашли заронивши у сложене нивое дискурса Јуџина Дона и Јакубуса Куција.

Први проблем приликом тумачења овог романа везан је за колонизаторе и творце пропаганде као субјекте дискурса. Пажљивом анализом дискурса устврдили смо да овај роман не припада империјалистичком дискурсу, нити је политички ангажован да пропагира моћ империје и расизам, иако ово јесу неке од тема романа. Ови појмови су везани за цивилизацију чији је

мит деконструисан. *Земље сумрака* пре можемо сврстати у постколонијалну књижевност, а ближе у књижевност постапартхејда, мада ни ово није коначан оквир. Одређење овог романа зависи од перспективе коју смо изабрали као полазиште за тумачење. И опет ће се роман опирати томе јер друга перспектива не може бити поништена, што је потврђено радом. Пародирање исказа и извештаја откривају ауторову интервенцију у дискурсу. Куци је овим романом показао да је сама граница између цивилизације и *других* парадоксална и да је црно-бела перспектива неодржива. Једина граница у роману је не етичка вредност, него пушка. Све против чега иступају представници цивилизације враћа им се попут бумеранга, доказујући тако да је дивљаштво у човеку, независно од боје коже или националне припадности. Полазећи од перспективе колонизатора, она се постепено повлачи пред перспективом *других*. Они су средиште дисурса. Синоним су за реч жртва. Све што субјекти дискурса говоре и чине, усмерено је против њих. Оваквим избором субјеката дискурса и приповедног поступка писац, заправо, постаје заступник историјске истине. Привидно очистивши роман од субјективности, оградао се од експлицитних политичких ставова и национализма, не нарушивши уметничку вредност романа.

Тишина *других* је, такође, парадоксална. Не можемо говорити о вербалној комуникацији, али, у ширем смислу, не можемо рећи да они не комуницирају са нама, не откривају своју истину и не шаљу поруку. *Други* проговарају својим унакаженим телима. Поручују да је њихова истина патња, али нема места песимизму јер се појам *сумрак* из наслова романа сада, парадоксално, везује за колонизатора, празне животе нервно растројених људи огрезлих у патолошка задовољства, настраност, насиље и аутодеструкцију.

Услед наведеног овај роман заузима посебно место у постколонијалној књижевности, а његовог писца, Џона Максвела Куција, можемо назвати правим мајстором сложеног дискурса и изокретања перспективе, чиме нас непрестано подсећа да је читање књижевних дела бивше колоније „двојна авантура“ која увек нуди две истине.

Извори

Куци, Џ. М. (2005). *Земље сумрака*. Београд: Паидеиа.

Литература

Богдановић, Л. (2004). *Живот и времена Џ. М. Куција*. Ниш: Свен.

Детхорн, О. (1985). *Afrička književnost u dvadesetom stoljeću*. Sarajevo: Svjetlost.

Саид, Е. (2002). *Култура и империјализам*. Београд: Београдски круг.

Саид, Е. (2008). *Orijentalizam*. Bеоград: Biblioteka XX vek.

- Тодоров, Ц. (2010). *Strah od varvara – s one strane sudara civilizacija*. Beograd: Karpos.
- Лакан, Ж. (1986). *XI семинар*. Загреб: Напријед.
- Лешић, З. (2003). *Nova čitanja/Poststrukturalistička čitanka*. Sarajevo: Štampa „Kaligraf“.
- Фуко, М. (2007). *Poredak diskursa: pristupno predavanje na Kolež de Fransu, održano 2. Decembra 1970. godine*. Loznica: Karpos.
- Atvel, D. (1993). *J. M. Coetzee: South Africa and the Politics of Writing*. Berkeley Cape Town: University of California Press. Доступно на: <http://ark.cdlib.org/ark:/13030/ft5k4006q3> [21. 07. 2012]
- Божовић, А. (1997). Речитост ћутања (интервју са Ц. М. Куцијем). *Мостови*, април-јул. Доступно на: http://www.yuorpe.com/zines/mostovi/arhiva/97/110/110_9.HTM [10. 08. 2012]
- Бошковић, А. и Јовановић, З. (2005). *Божанства и митске личности света – онлајн речник некласичних митова*. Доступно на: <http://www.scribd.com/doc/18668202/GrupaAutoraSvi-Bogovi-Sveta> [12. 08. 2012]
- Куци, Ц. М. (1996). Израњање из цензуре (превод Аријане Божовић). *Мостови*, бр. 110, Доступно на: http://www.yuorpe.com/zines/mostovi/arhiva/97/110/110_9.HTM [19. 18. 2012]
- Цвијановић, А. (2012). *Карл Филипс, Џон Максвел Куци и Салман Ружди: проблем идентитета у постколонијалној критици*. Нови Сад: Филозофски факултет.

Mirjana Bojanić

THE PARADOX IN THE DISCOURSE OF THE OTHERS: COETZEE'S NOVEL DUSKLANDS FROM THE PERSPECTIVE OF POSTCOLONIAL CRITICISM

Summary: This paper analyzes the novel *Dusklands* of J. M. Coetzee from the perspective of postcolonial criticism correlated with Foucault's apprehension of power and discourse and Lacan's notion of identity. Although the discourse of the others given by the position of colonizers, it is observed that the position of others is not secondary, but they are equal second voice albeit, seemingly, silent. The paper analyzes their „start talking“. Following the determinant of margin of civilization in the context of colonial discourse and postcolonial critique, we come to the second paradox: the discourse about Vietnam of Eugene Dawn and Jacobus Coetzee's about Africa, reveals the split of their psyche and complicates the notion of otherness in the novel. Gradually, we destroy the opposition we-others. In the final part analyzes the choice of narrative procedure as a way of getting out of censorship, advantaged and disadvantages in postcolonial literature. Then the paper points out the importance of this novel in postcolonial literature.

Key words: Coetzee, postcolonialism, identity, others, the discourse of power